

Megyesi Boldizsár

Polgárosodásvita három évtized távlatából: áttekintés a mai mezőgazdasági üzemek tulajdonosainak társadalmi háttéréről Magyarországon

Bevezető

Írásom a mezőgazdasági termelés átalakulását mint polgárosodási, középosztályosodási folyamatot kívánja elemezni magyarországi kontextusban.¹ A parasztpolgárosodás kérdése két okból érdekes kérdés napjainkban is. Egyrészt távolabbról, történeti perspektívából szemlélve, másrészt a vidéki térségek megélhetési viszonyait elemezve. A polgárosodás problémáját a második világháborút megelőző időszakban jobbára a szociográfiai irodalom tárgyalta (Némedi 1985). A szerzők központi kérdése az volt, hogy miként lehet javítani a vidéken akkor jobbára gazdálkodásból élők helyzetét. Milyen lehetőségei vannak a földosztásnak és az kivezet-e a nagybirtokrendszerből, és létrejön-e egy másik életforma, felváltja-e a paraszti gazdálkodást egy másfajta gazdálkodás? Amint később bemutatom, a paraszti életforma már a múlté, de a polgárosodás kérdése a vidéki térségek mai helyzetének megértése szempontjából is elemzésre érdemes kérdés maradt. Mi a szerepe ma a mezőgazdaságnak a vidéken élők megélhetésének biztosításában, azt feltételezve, hogy a stabil gazdálkodói réteg erősíti a vidéki társadalmat.

Ezek a kérdések túlmutatnak a pusztán tudományos érdeklődésen. A polgárságvita végső soron visszavezethető arra, hogy a gazdálkodói tevékenységet a bourdieui értelemben vett (öröklött) habitushoz köthető mindennapi gyakorlatok, vagy az autonóm egyéni döntéseket feltételező vállalkozói magatartás jellemzi-e inkább. Szintén kapcsolódik ahhoz a még több gyakorlati problémához köthető kérdéshez, hogy mi befolyásolja jelenleg a gazdálkodók közti együttműködés lehetőségeit, a társulások kialakítását, vagy még tágabban a helyi (vidéki) közösségek ellenálló képességét. Két

1 A cikk korábbi megjelenési helye: Megyesi 2020. Az írás a 100682., a 116219., illetve az 132676. számú OTKA (Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok) kutatások eredményei alapján készült. A szerző Bolyai János Posztdoktori Ösztöndíjban részesül.

kérdés tehető fel ezzel kapcsolatban: mekkora a gazdálkodás szerepe a vidéki középosztály kialakulásában, valamint, hogy a mezőgazdaság átalakulása mennyiben tekinthető polgárosodási folyamatnak, abban az értelemben, ahogy ezt a nyolcvanas években használták az akkori vita résztvevői. Ehhez kapcsolódó kérdés, hogy folytonos gazdálkodói hagyományokat látunk-e, azaz a rendszerváltozás előtti gazdálkodók utódai-e, akik ma mezőgazdaságból élnek?

A fenti két alapkérdésből jelen tanulmányban csak a második bontható ki. Az első kérdés, hogy mi ma a mezőgazdasági tevékenység szerepe a helyi társadalmakban, illetve hogy képes-e akár gazdasági, akár kulturális értelemben a helyi középosztály vidéki jelenlétét – azaz a helyben élők autonómiáját) – erősíteni a gazdálkodásban való aktív részvétel, túlmutat jelen tanulmány keretein. Ahhoz, hogy kielégítő választ próbáljunk adni erre a kérdésre, nem csak a gazdasági hatásokat (Cseres-Gergely–Molnár 2014, Csoba 2010, Csáki–Jámbor 2013, Popp–Jámbor 2015), hanem a mezőgazdaság helyi közösségre (Kovács szerk. 2016, Váradi szerk. 2008), kultúrára (Kiss 2016), a helyi identitásra és imázsra gyakorolt hatását is elemezni kell (Csurgó–Megyesi 2015, 2016; Csurgó–Szatmári 2014).

A másik kérdés, hogy a mai magyar mezőgazdaság szereplői hol helyezkednek el a polgárosodás folyamatát vizsgálva, milyen tényezők a meghatározóak az agráriumhoz való kapcsolódásukban, miként és mióta foglalkoznak mezőgazdasággal. Ebben a tanulmányban ezt a kérdést állítjuk a középpontba. Arra keressük a választ, hogy ma Magyarországon a különböző gazdaságok vezetői és a gazdálkodók mióta foglalkoznak mezőgazdasággal, milyen hagyományokra építenek, és ezek a tényezők milyen összefüggésben vannak a jelenlegi gazdálkodói gyakorlatukkal.

Elméleti háttér

Írásom elméleti hátterét a parasztság eltűnését tárgyaló irodalom és a nyolcvanas évek parasztpolgárosodását tárgyaló irodalom adja. Molnár Ágnes egyik írása alapján röviden vázolom azokat a folyamatokat, amelyek eredményeként eltűnt a történelmi, majd a néprajzi parasztság is, a nyolcvanas évek polgárosodás irodalma alapján pedig vázolom a rendszerváltozás előtti második gazdaság vidéki társadalomban betöltött szerepét övező vitákat.

A paraszti társadalom mibenlétéről folytatott vita jelentősége, hogy a szerzők az agrártársadalom változásait leírva a polgárosodás felé vezető út egyik állomásának tekintik a paraszti társadalmat. De mint arra Molnár Ágnes rámutat: „az egyes kutatók álláspontjainak összehangolása [...] nem sikerült eddig, mert két szinten nem tisztázták egymással nézeteiket” (Molnár 2005: 196), azaz hogy az 1848 utáni átalakulást tekintik-e a parasztság korának, avagy az „archaikus paraszt” idejét. Molnár írásában amellet érvel, hogy a feudális társadalom megszűnésétől kezdve, ahogy „a környező társadalom rendies jellege oldódni kezd” (Molnár 2005: 194), már nem beszélhetünk parasztságról, de ezt – érvel Molnár – egy hosszú korszak, az „identitás-keresés” korszaka követi, amelyet pedig a néprajztudomány a paraszt-

ság klasszikus korának tekint. A meghatározás problematikáját a folyamatra, a polgárosodásra koncentrálva – Sárkány Mihály definíciója nyomán – kívánja meghaladni a szerző, és amellett érvel, hogy a paraszt és a polgár vonásai még hosszú korszakokon át keverednek, így mindig az adott közösség és korszak kontextusától függően érthető meg, mi a paraszt (Molnár 2005: 197). Molnár meghatároz azonban egy időszakot, a kollektivizálást, amelyet követően nem beszélhetünk parasztságról, mivel a társadalmi szerkezet eme jelentős változása átalakította az egyén mindennapi gyakorlatait, és új folyamatokról: a közép rétegesedésről, a polgárosodásról, illetve a kistermelői létből való kikerülés esetén a proletarizációról beszél (Molnár 2005: 197–198).²

A hetvenes–nyolcvanas évek vidékkel, agrárszereplőkkel kapcsolatos kutatásai – induljanak bár még oly különböző elméleti alapokról is –, amellett érvelnek, hogy az agrártársadalom jelentős rétegei átmeneti státusban vannak. Ezeket Juhász Pál „parasztpolgárnak” (Juhász 1991), Szelényi Iván „parasztmunkásnak” (Szelényi 1992), Márkus István „utóparasztnek” (Márkus 1973), Kovách Imre pedig „középrétegesedő társadalmi csoportnak” nevezi (Kovách 1988, 1991). Amint Molnár Ágnes is kimondja, a téesz szervezés a vidéki struktúrák olyan jelentős megváltozásával jár, amely kikényszeríti a mindennapi gyakorlat változását. Ez Pierre Bourdieu habituselméletét elfogadva azt is feltételezi, hogy a társadalmi szerkezet és a gyakorlatok közötti „közvetítő” egyéni habitus is alapvetően megváltozik (Bourdieu 1995). A habitus megváltozásával pedig a gazdálkodást meghatározó tényezők is megváltoztak.

Abban tehát konszenzus született a társadalomtörténészek között, hogy ma már nem lehet parasztságról beszélni és, hogy a gazdálkodás esetleges habitushoz köthető elemei gyengülnek. Kovách, Juhász és Márkus egyebek mellett azt a kérdést elemzik, hogy mely elmélettel érthető meg a kisüzemi gazdálkodás (Kovách 1988, 1991; Juhász 1991; Márkus 1973). Mekkora a szerepe a nyolcvanas években a mezőgazdasági melléküzemek működtetésében a megszokott gyakorlatok követésének, és mekkora a gazdasági számításnak. A szerzők amellett érvelnek, hogy a nyolcvanas években egy vállalkozóvá válási folyamatot figyelhetünk meg. Ebben a korszakban a gazdasági mentalitás terén lezajló változások, a vállalkozói magatartás kifejlődése a meghatározó folyamatok. Ezek egyszerre zajlottak az „individualizációval” és az ehhez köthető mentalitásbeli változásokkal, az állampolgárrá válás folyamatával összefüggő jelenségekkel (pl. földesúri alattvalóból a nemzet tagjává váló egyén), az életmód és a mentalitás „polgári” formáinak és értékeinek (pl. polgári otthon, családtervezés) általánossá válásával (Benda 2003). Juhász Pál a polgárosodás négy mozzanatát emeli ki. Az első szerint az egyén saját megoldást keres a munkamegosztásba való bekapcsolódásra; a másodikban Juhász azt hangsúlyozza, hogy a közösségben saját tevékenysége révén kíván fontossá válni az egyén, a harmadik a vállalkozás mozzanata; a vállalkozás során az egyén a munkáját és a valódi tétet jelentő tőkét kockáztatja, végül pedig a negyedik mozzanat, hogy képes-

2 A kérdést részletesen tárgyalom egy korábbi írásomban: Megyesi 2010.

e az egyén az eleve adott közösségtől elszakadni és önállóan társulni. „*Polgárról akkor beszélhetünk, ha mind a négy dimenzióban tudatos szerepvállalás alakul ki*” – foglalja össze Csité (Csité 1997). Kovách ezzel szemben inkább egyfajta közép-
rétegesedésben látja a kistermelés társadalmi hatását, a polgárosodást pedig egy
szűkebb társadalmi csoport sajátosságának, korlátozott folyamatnak véli. Amellett
érvel, hogy a mezőgazdasági kisárutermelés jövedelme biztosítja a legszegényebb
társadalmi csoportok életszintje fölé emelkedést az abban részt vevőknek, a mező-
gazdasági kisárutermelés pedig a középrétegbeli pozíciót biztosítja (Kovách 2003).

Dupcsik pedig arra mutat rá, hogy a második gazdaságba való bekapcsolódást
meghatározták azok a hálózatok, amelyekbe beágyazódtak a helyi gazdálkodók,
a rendszerváltozást követően pedig a hálózatok felbomlása is hozzájárult a mező-
gazdasági kisüzemek, a klasszikus háztáji átalakulásához (Dupcsik 2018). Ezek a
téteszek felbomlásával és a mezőgazdaság radikális átalakulásával együtt meggyen-
gültek, és mint az alábbiakban bemutatom ez alapjaiban rajzolta át a mai magyar
mezőgazdaságot és a vidéket.

Elemzésemben a fenti szempontok alapján vizsgálom a mai Magyarországon a
gazdálkodók tevékenységét. Elemzem, hogy miként kapcsolódnak be a munkameg-
osztásba, a miként vesznek részt a helyi közösség életében, milyen gazdasági téték
kapcsolhatók a tevékenységükhöz (Juhász 1991), milyenek a kapcsolataik a szűkebb
közösségén kívül; hogyan kapcsolódnak más gazdasági szereplőkhöz (Dupcsik
2018), és ezek a különbségek milyen mintázatba rendeződnek.

Módszertan és empirikus anyag

A tanulmány két korábbi OTKA-kutatás (*Földből élők, Agrárpolitikák hatása*) em-
pirikus adatait felhasználva készült. A kvantitatív elemzés alapja egy olyan adatbá-
zis, amely 2013-ban, Magyarországon 1000 életvitelszerűen gazdálkodásból élő,
vagy mezőgazdasági vállalkozást vezető személy megkérdezésével készült. A kutatás
során egyebek mellett a jelenlegi és a korábbi gazdálkodásról tettünk fel kérdéseket.

A kvalitatív adatokat ugyanezen kutatások során a Zalaszentgróti, Hajdúnánási
és Fonyódi járások területén gyűjtöttük kollégáimmal, ez az elemzés pedig az itt
készült esettanulmányok (Yin 1994) és interjúk másodelemzésére támaszkodik.
A félig strukturált interjúk (Kvale 1994) 2014 és 18 között készültek. Az interjúk
általában az interjúalanyok otthonában, ritkábban egy irodában készültek, átlago-
san 45-100 perc hosszúak, a beszélgetést magnóval rögzítettem, majd gépelés után
tartalomelemzést végeztem.

A kvantitatív felvétel adataiból nyert eredményeket és a kvalitatív kutatás során
készült esettanulmányok és félig strukturált interjúk elemzését együtt mutatom be.
Ennek során arra teszek kísérletet, hogy pontosabb képet rajzoljak a különböző gaz-
dálkodókról, gazdaságtípusokról. A kvalitatív adatoknak köszönhetően olyan gaz-
daságtípusok is leírhatók, amelyeket a nagymintás felvétellel éppen a ritkaságuk,
a kis elemszámuk miatt nem lehet megtalálni.

Gazdálkodói gyakorlatok: megszokás és vállalkozás közt

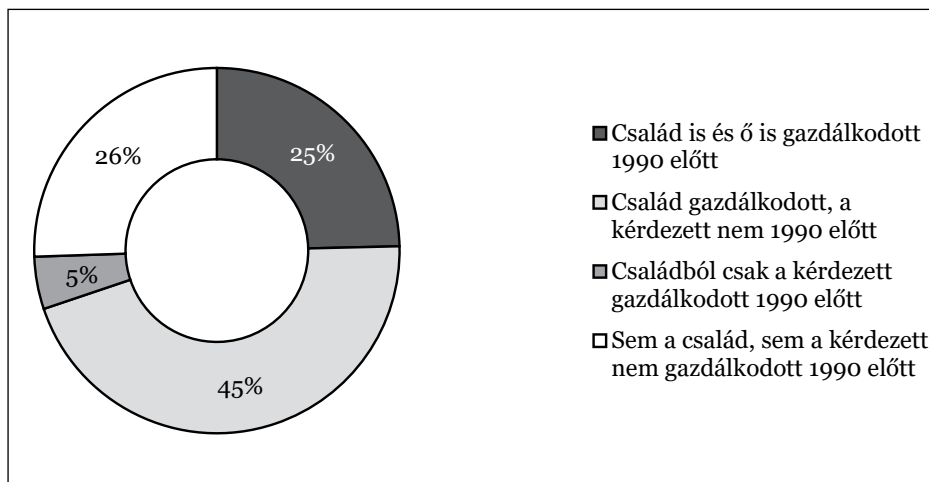
Írásom alábbi részeiben a kvantitatív adatok alapján bemutatom, hogy a mai gazdálkodók életében mekkora szerep van a családi hagyományoknak, hogy melyek a jellemző gazdálkodási előzmények, és e szempontok alapján milyen különbségek láthatók a gazdaságok között. Ezt követően pedig egy, a mai gazdaságokat bemutató tipológiát mutatok be. A célja ennek a csoportosításnak, hogy megragadhasam a gazdaságok közötti különbséget, és feltárhassam a gazdálkodás motivációit, a gazdálkodási előzményeket, hagyományok szerepét a gazdálkodási gyakorlatban, illetve a vállalkozói magatartás jegyeit. Szintén segíti a tipológia a helyi közösséghez tartozás részleteinek megértését. Ugyanakkor néhány jobban mérhető változóval érzékeltethető az egyes típusok gazdasági lehetőségei, azok jelentősége, elterjedtsége a mai magyar mezőgazdaságban.

A tipológia alkotás során egyszerre alkalmaztam kvantitatív és kvalitatív módszereket. A kvantitatív elemzés során a gazda kora, a gazdaság mérete és gazdálkodási profil alapján hoztam létre csoportokat, a kvantitatív elemzés során pedig számos további tényezőt elemezve finomítottam a csoportokon, és további alcsoportokat tudtam megtalálni és jellemezni. A többféle módszer együttes használat segít megérteni a gazdálkodói hagyományok, a választott termesztés technológia közötti összetett kapcsolatokat, a piaci viszonyok alakulását, a gazdaság helyzetének változásait és adott esetben ezek hatását az esetleges közösségi szerepvállalásra.

A rendszerváltozást megelőző gazdálkodói tapasztalatok

Az alábbi ábrán a mai vidéki Magyarországon gazdálkodók családi előzmények szerinti csoportosítása látható. Az egyéni és a család gazdálkodási előzményeit elemezve azt láthatjuk, hogy a mai gazdálkodók negyedére igaz, hogy a családjá is és önmaga is gazdálkodott 1990 előtt, 45% esetében azt látjuk, hogy a gazdálkodásnak vannak hagyományai, a kérdezett azonban csak később kezdett gazdálkodni. 5% azoknak az aránya, akik maguk kezdtek gazdálkodni a rendszerváltozást megelőzően, de a családjukban, azaz a szülei közül senki sem gazdálkodott. 26% pedig semmilyen korábbi gazdálkodói múlttal nem rendelkezik. Ennek alapján azt láthatjuk, hogy a mai gazdaságok vezetői, a mai gazdálkodók valamilyen korábbi családi tevékenység révén (70%), vagy saját tevékenység (30%) kötődött a mezőgazdasághoz a rendszerváltozást megelőző időszakban is.

A fentiek alapján úgy tűnik, hogy a rendszerváltozás után megnyílt bizonyos csoportok számára a mezőgazdaság: a minta valamivel több mint negyede számára az agrártevékenység volt annyira vonzó, hogy ebbe mindenféle korábbi családi vagy egyéni tapasztalatok nélkül belevágjon, miközben más adatokból tudjuk, hogy a mezőgazdasági termelők száma folyamatosan csökken (Kovács 2012, Kovács–Megyesi 2018). A továbbiakban azt elemzem, hogy a gazdálkodói hagyományok és a jelenlegi gazdálkodás között milyen összefüggések vannak.

1. ábra. *Tipológia a gazdálkodás előzményei alapján*

Számítás szerkesztés a *Földből élők* című (100682) OTKA kutatás adatai alapján.

Az alábbi táblázatban a gazdálkodási előzmények és a gazdaság jellemzői közötti összefüggéseket mutatom be négy szempont alapján. A gazdaság alapításának az éve azért érdekes kérdés, mert a korábbi tapasztalatok szerint az önálló gazdaság megalapítása meghatározó kérdés, és sokat elárul a gazdálkodó gondolkodásáról, körülményeiről (Csizsák–Kovács 2002). Feltételezhető, hogy a téveszkek átalakulása, az 1992-es tévesz törvény előtt alapított gazdaságok tulajdonosainak kockázatvállalási hajlandósága magasabb, mint, azoké, akik csak az átalakulás után önállósodtak. A pályázati források elnyerése és a gazdaság mérete a tevékenység sikerességét mutató jelzőnek tekintem. A gazda életkora pedig segíti finomítani a megállapításaimat.

Azt láthatjuk, hogy azok a gazdaságok, amelyekben a mezőgazdasági tevékenység családi hagyomány is, egyszersmind a legrégebben alapított gazdaságok is, ugyanakkor ezek a legkisebb támogatási összeget elnyerő gazdaságok. Nem meglepő módon a gazdálkodók átlag életkora itt a legmagasabb, az üzemméret pedig alatta marad a minta átlagának.

Ehhez hasonló azoknak a gazdálkodóknak a csoportja, akik maguk nem gazdálkodtak 1990 előtt, de a családjuk igen. Itt az üzemméret még kisebb, csak 51 hektárral rendelkeznek átlagosan, az elnyert támogatások összege valamivel nagyobb, de még mindig jelentősen a minta átlaga alatt marad, a gazdálkodók átlag életkora pedig 55,8 év, a legalacsonyabb a négy csoportban.

A mintában a legkisebb csoport 45 főből áll. Ők azok a gazdák, akik maguk kezdtek gazdálkodásba 1990 előtt, de családjukból senki nem foglalkozott 1990 előtt mezőgazdasággal. Átlagéletkoruk 61,8 év, az átlagos birtok méret 64,8 hektár, valamivel a mintaátlag feletti érték, az elnyert támogatások összege 8,16 millió forint, ami jelentősen meghaladja a minta átlagát.

A legnagyobb gazdaságmérettel és a legjelentősebb támogatással azok a gazdák rendelkeznek, akiknek sem a családja, sem pedig ő maga nem rendelkezik gazdálkodói gyakorlattal. Átlagosan 87,8 hektáron gazdálkodnak, és 11,1 millió forint támogatással rendelkeznek. A gazdaságukat 1997-ben alapították, átlagéletkoruk 58,2 év.

	db	Gazdaság alapítása*	Összes elnyert támogatás (ezer euro)*	Méret (ha)	Gazda életkora*
A család is és ő is gazdálkodott 1990 előtt	244	1990	13,515	56,0	65,2
A család gazdálkodott, a kérdezett nem 1990 előtt	446	1996	17,455	51,3	55,8
A családból csak a kérdezett gazdálkodott 1990 előtt	45	1991	24,72	64,8	61,4
Sem a család, sem a kérdezett nem gazdálkodott 1990 előtt	239	1997	33,667	87,8	58,2
	974	1996	20,969	62,1	59,0

1. táblázat. A gazdálkodási előzmények és a gazdaság jellemzői

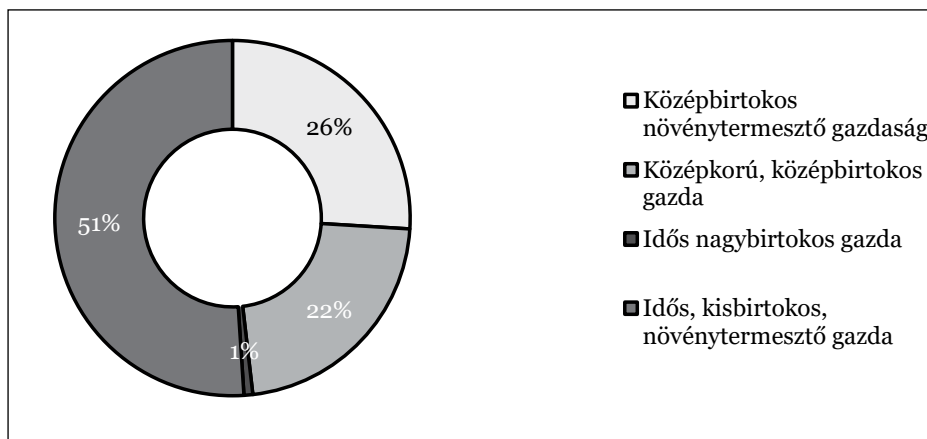
Saját szerkesztés a *Földből élők* című (100682) OTKA kutatás adatai alapján. * szignifikáns különbség

Amennyiben a pályázati forrásokhoz való hozzáférést és a gazdaság művelésében álló terület méretét tekintjük a gazdálkodási siker valamilyen jellegű fokmérőjének, akkor azt mondhatjuk, hogy az egyéni és a családi gazdálkodási előzmények nem járulnak hozzá a mai sikerekhez. Minél erősebbek az egyéni és családi mezőgazdasági kötelekek, annál alacsonyabb az elnyert támogatások összege. Hogy ellenőrizsem ezt a kijelentést, megfordítom a kérdést, és azt elemzem, hogy a különböző gazdaságtípusokra milyen korábbi gazdálkodási tapasztalatok, milyen családi előzmények jellemzőek.

Gazdálkodói típusok

Az elemzést egy olyan tipológián végzem, amelyet a gazdálkodó kora, a gazdaság mérete és profilja alapján készítettem K-means klaszter eljárással, majd pedig a kvalitatív kutatás eredményei alapján módosítottam, kibontottam a tipológia egyes alcsoportjait, és pontosabb leírást adtam arról, hogy mi jellemzi a gazdák gazdasághoz, vállalkozásokhoz való viszonyát, a gazdálkodói hagyományokat, a gazdálkodási technológiákat és az értékesítési, együttműködési hálózatokat. A kvalitatív elemzés arra is lehetőséget ad, hogy jobban megértsük, mely gazdálkodók jutnak

a gazdálkodói sikert valamiképpen jelző pályázati összegekhez, ez együtt jár-e nagyobb gazdaságmérettel, modernebb eszközparkkal. Kik állítanak elő feldolgozott termékeket, mennyire jellemző a gazdálkodás a településekre újonnan beköltözők körében, mi jellemzi az innovatív megoldások felé forduló gazdálkodókat, és hogy mi módon kapcsolódnak ahhoz a községhez és közösséghez, amelyben élnek, gazdálkodnak?

2. ábra. Gazdaságtípusok Magyarországon az EU csatlakozás után, a gazdálkodó kora, a gazdaság mérete és a gazdaság profilja alapján

Saját szerkesztés a *Földből élők* című (100682) OTKA kutatás adatai alapján

A fentiek szerint Magyarországon a rendszerváltozást követő átalakulás és az európai uniós csatlakozás után, a 2010-es évek elején, a mezőgazdaságból mint fő jövedelemforrásból megélő gazdálkodók között négy jellemző gazdaságtípus volt megtalálható: az örökösök, a nagygazdák, a kényszer gazdálkodók, és a birtokosok. A típusokat a gazdálkodó kora, a gazdaság mérete és a gazdaság profilja alapján alakítottam ki. A következőkben a négy típust mutatom be.

	Méret (ha)	Legjellemzőbb üzemtípus	Gazda életkora
Örökösök	45,3	Növénytermesztő gazdaság	44,7
Nagygazdák	46,7	Vegyes gazdaság	58,2
Kényszergazdálkodók	30,3	Növénytermesztő gazdaság	66,4
Nagybirtokosok	647,1	Növénytermesztést és kereskedelmet végző gazdaság	67,7
Teljes minta	42,7	Növénytermesztő gazdaság	59

2. táblázat. A gazdaság típusok jellemzői

Saját szerkesztés a *Földből élők* című (100682) OTKA kutatás adatai alapján

Jól látható, hogy a legnagyobb csoportot a kényszergazdálkodók jelentik, akik átlagosan 30,3 hektáron gazdálkodnak, jellemzően szántóföldi növénytermesztést folytatnak, és túlvannak a nyugdíj korhatáron. Ők alkotják a minta 51%-át.

A legkisebb és legmagasabb átlag életkorú csoport a nagybirtokosok csoportja, akik a minta kevesebb mint 1%-át alkotják. Esetükben az átlagos megművelt földterület 647,7 hektár, jellemzően szántóföldi növénytermesztéssel és kereskedelemmel is foglalkoznak, azaz ebben a csoportban találjuk az integrátor szervezeteket, amelyek egy-egy térség kisebb, közepes gazdaságait ellátják a szükséges input anyagokkal, növényvédőszerrel, tápanyagutánpótláshoz szükséges anyagokkal, vetőmagokkal, és rendelkeznek szárító, szállító kapacitással és értékesítési kapcsolatokkal.

A következő két csoport életkorában és a gazdaság profiljában tér el. Az örökösök átlag életkora 44,7 év, átlagosan 45,3 hektáron gazdálkodnak, jellemzően különböző szántóföldi növényeket termelnek. Ők, a legfiatalabb átlagéletkorú csoportot teszi ki a gazdálkodók valamivel több, mint negyedét, 26%-ot.

A nagygazdák aránya 22%. Átlagéletkoruk 58,2 év, azaz ez a csoport is erősen közelít a nyugdíj korhatárhoz. Az átlagos birtokméret 46,7 hektár, ez valamivel meghaladja a teljes minta átlagát. A legjellemzőbb gazdaságtípus az esetükben a vegyes gazdaság, azaz állattenyésztéssel és növénytermesztéssel egyaránt foglalkoznak.

Az alábbiakban a négy gazdaságtípus jellemzőit mutatom be hat szempont alapján: a jelenlegi jellemzők közül a pályázati támogatások mértékét és a foglalkoztatottak létszámát hasonlítom össze, valamint a gazdaság alapításának évét (ez egy átlag szám), az alapításkori méretét, a rendszerváltozás előtti gazdálkodási előzmény meglétét és a gazdaság akkori jellegét. Az 1990 előtti gazdaságoknak a kérdőív négy típusát különítette el: főállású egyéni gazdálkodó, részidős árutermelő kisüzem, részidős saját fogyasztásra termelő gazdaság, saját fogyasztásra és árutermelésre egyaránt termelő kisüzem.

	A gazdaság alapítás éve*	Foglalkoztatottak száma*	Összes elnyert támogatás (ezer euro)	Gazdaság mérete alapításkor (ha)*	1990 előtti üzem jellege	1990 előtt gazdálkodók aránya
Örökösök	1997	1,12	12,157	31,8	Saját fogyasztásra és eladásra termelő kisüzem	12,4
Nagygazdák	1993	1,40	14,86	23,2		38,9
Kényszergazdálkodók	1994	1,10	7,093	18,6		37,3
Nagybirtokosok	1995	4,14	100,433	268,7	---	28,6 (7 fő)
Teljes minta	1995	1,20	10,88	24,8		31,1

3. táblázat. A gazdaság típusok jellemzői

Saját szerkesztés a *Földből élők* című (100682) OTKA kutatás adatai alapján. *szignifikáns különbség

Az örökösök gazdaságaikat átlagosan 1997-ben alapították, jobbára egy fő, a gazda részére biztosítanak megélhetést, és valamivel több, mint 4 millió forint pályázati forráshoz jutottak hozzá. A gazdaságok mérete 31 hektár volt átlagosan, azaz majd másfélszeresére nőttek az alapítás óta. 1990 előtt csak 12,45% gazdálkodott a mai fiatal gazdálkodóknak, de ha emellett a család gazdálkodási hagyományait is vizsgáljuk, akkor azt látjuk, hogy majd háromnegyedük (74,4%) családja folytatott valamilyen jellegű gazdálkodást. Jellemzően ez saját fogyasztásra és árutermelésre egyaránt termelő kisüzem volt.

A kvalitatív interjúk elemzése alapján pontosabban le lehet írni ezt a csoportot. A csoport tagjai fiatalabb korukból fakadóan gyakran képzetebbek az átlagnál, nyitottabbak az új technológiákra, de alacsonyabb szabadon befektethető tőkével rendelkeznek. Életmódjuk sok szempontból idézi a városi hasonló korúak életmódját. Gazdálkodásukat racionális gazdaságossági számítások jellemzik, megbecsülik a szakértelmet, és felülvizsgálják a szüleik által üzött mezőgazdasági gyakorlatot.

Egy sajátos részét alkotják ennek a csoportnak azok a jellemzően fiatal gazdák, akik tevékenységükkel valamilyen kicsi, de biztos piacot céloznak meg, például ökológiai minősítéssel rendelkező terméket állítanak elő, vagy valamilyen módon feldolgozzák a mezőgazdasági terményeket. Ezek a magasabb minőséget jelentő termékek jobban eladhatóak. Közülük sokan nem vidéki származásúak, de a vidékiekre is jellemző, hogy hosszabb időt töltöttek szülőföldjüktől távolabb. Ebből fakad, hogy ugyan a városi életformával szemben határozzák meg magukat, de annak nagyon sok elemét megőrzik. Tevékenységük gyakran kiegészítő, saját fogyasztásra termelő gazdaságként indul, ami gyakran önálló megélhetést biztosító üzemmé válik az évek során. Nem ritkán együttműködnek helyi idegenforgalmi vállalkozókkal. Az örökösök általában tudatosan választanak lakhelyet, így a helyhez való kötődésük jelentős. Helyi beágyazottságuk változó, azt általában az idegenekkel szembeni távolságtartás jellemzi. Jellemző példák a fentiekén túl a helyi termék előállítók, sajtókészítők.

A *nagygazdák* üzemeiket a téeszék felbomlásakor alapították. Kisebb területen, 23 hektáron kezdtek, de azóta ezt megduplázták. E csoportban a gazda mellett szinte minden második esetben található alkalmazott. Az egy üzemre eső pályázati támogatások pedig meghaladják a 4,9 millió forintot 2004-13 között. 1990 előtt 38,9% gazdálkodott; az előző csoportbeli alacsony átlaggal szemben ennek az lehet az indoka, hogy a csoport átlag élet kora 14 évvel magasabb, mint az előzőnek. A család gazdálkodási hagyományait vizsgálva itt is azt láthatjuk, hogy majd háromnegyedükre (74,6%) jellemző volt valamilyen jellegű gazdálkodás, leggyakrabban saját fogyasztásra és árutermelésre egyaránt termelő kisüzem fenntartása.

Az interjúk elemzése alapján azt láthatjuk, hogy az idősebb nagygazdák egyrésze a rendszerváltás előtt vagy közvetlenül a téeszék átalakulás előtt (1992) elkezdtek önállósodni. Általában egy-egy kisebb területen indultak, vagy kiszerveztek egy-egy nyereségesebb üzemágot. A saját birtokaik mellett a rokonok, régi kollégák, ismerősök területeit is megművelik. A rendelkezésükre álló géppark előregedett,

korábbi évtizedek technológiáját idézi, ez pedig természettechnológiai problémákat eredményez. A rossz minőségű gépek, az elavult tudás, a szűkös anyagok miatt időnként elmaradó tápanyag-utánpótlás miatt valamivel alacsonyabb a termésátlag, mint a nagybirtokosok gazdaságaiban. Ez utóbbi csoporttal gyakran szoros kapcsolatban vannak, mivel a beszerzési és értékesítési forrásaik ezekhez a gazdaságokhoz kötődnek, bár ez nem egyenlő felek közötti kapcsolatot jelent. Ebben a csoportban szintén jellemző a racionális kalkuláció, szakmai tudásuk pedig a nyolcvanas évekből származik. Ezek a gazdaságok jellemzően családi alapon szerveződnek, helyben beágyazottak, a gazdák megbecsült tagjai a helyi társadalomnak.

A *kényszergazdálkodók* üzeimeket 1994-ben alapították, a téeszek átszervezése utáni években. Általában nincs alkalmazottjuk, nagyon alacsony pályázati összegekkel számolhatnak, a gazdaságok mérete alapításkor is alacsonyabb volt a minta átlagnál és a növekedés relatív és abszolút értelemben is e csoportban volt a legalacsonyabb. A gazdálkodási hagyományok az előző csoportéhoz hasonlóak, 37,3% foglalkozott 1990 előtt mezőgazdasággal, és 73,3% családjában voltak gazdálkodói hagyományok, leggyakrabban saját fogyasztásra és ártermelésre egyaránt termelő kisüzemek.

Alulnézetből tekintve erre a népes csoportra azt látjuk, hogy a rendszerváltás előtt alkalmazott volt valamilyen vidéki munkahelyen, esetleg egyenesen a téeszben. 1995 után hoztak létre önálló gazdaságot, mivel a téesz nem biztosította a megélhetést. Ezek a gazdaságok kevés és elavult gépekkel rendelkeznek, növénytermesztést végeznek, családirag szerveződve. Tudásukat a téeszben végzett munka során szerezték, így az egyre kevésbé ad megfelelő választ a mezőgazdasági kihívásaira. E csoportot is bizonytalan kereskedelmi kapcsolatok és kiszolgáltatott helyzet jellemzi, ugyanakkor ez a csoport helyben elfogadott, és helyben beágyazott.

A *nagybirtokosok, vagy befektetők* kyszámú csoportja eleve nagyméretű birtokkal rendelkezett a gazdaság alapításakor, amely birtok méretet megháromszorozták mára. Szintén kifejezetten magas, a minta átlagát majd tízszeresen meghaladó pályázati forrásokkal rendelkezik a csoport, az ide tartozó gazdaságok pedig átlagosan 4 főt alkalmaznak. A gazdálkodási hagyományokról azonban kevés információval rendelkezünk, mivel a csoportba csak nagyon kevés gazdaság sorolható.

Interjúinkat elemezve azt láthatjuk, hogy a nagybirtokosok, befektetők egy része korábban nem foglalkozott mezőgazdasággal, külső, nem a mezőgazdaságban keletkezett forrásokat állít a mezőgazdasági tevékenység középpontjába. Kifejezetten fejlett technológiát használnak, a gazdálkodási hagyományoknak nincs jelentősége a gazdálkodásukban. Általában a növénytermesztés mellett kiegészítő tevékenységet (integráció) is folytatnak, amint erre feljebb is utaltam. Több településen is jelen vannak, kiterjedt kereskedelmi kapcsolatokkal rendelkeznek, és hosszútávú földbérletek segítik a gazdálkodásukat. Szakképzett munkaerővel rendelkeznek, gyakran nem helyben élők, így nem ritkán nem rendelkeznek a helyben élők pontos ismeretekkel arról, hogy kik ők. Ebből fakadóan helyi beágyazottságuk alacsony, és ők maguk sem kötődnek a közösségekhez, lokalitáshoz.

Következtetések

A tanulmányban azt vizsgáltam, a nyolcvanas évek parasztpolgárosodásról, mezőgazdasági kisüzemek szerepéről szóló vitájához kapcsolódva, hogy a családi hagyományok, illetve a vállalkozói viselkedés elemei miként jelennek meg a mai magyarországi gazdálkodók mindennapi gyakorlataiban. Korábbi kutatások adatai alapján elemeztem, hogy az egyéni és családi előzmények mennyire vannak jelen a mai gazdálkodók és gazdaságok között, illetve, létrehoztam egy gazdaságtipológiát, és elemeztem ezeket aszerint többek között, hogy a gazdálkodásnak milyen előzményei vannak.

A gazdaságok majd háromnegyedét olyan személy vezeti, aki maga is, vagy a családjából valaki gazdálkodott 1990 előtt, ugyanakkor 26% új belépőnek számít. Ők mindenféle korábbi családi vagy egyéni tapasztalatok nélkül kezdtek gazdálkodni. A gazdaság mérete és az elnyert pályázati pénzek összege kifejezik az üzem gazdasági jelentőségét. Elemzésem azt mutatja, hogy az új belépők egyben a legnagyobb területhasználók, és a legtöbb támogatási összeg kedvezményezettjei. Eszerint tehát az egyéni és a családi gazdálkodási előzmények nem járulnak hozzá a mai sikerekhez.

A négy gazdaságtípust kevert módszertant használva alakítottam ki. Ezek a következők: az örökösök, a nagygazdák, a kényszer-gazdálkodók, és a nagybirtokosok. A gazdaságtípusokat a gazdálkodó kora, a gazdaság mérete és profilja, a jellemző természetstechnológia, és a gazdaságot körülvevő hálózatok jellege alapján alakítottam ki. A kevert módszertan lehetőséget ad a csoportok részletes leírására, és a mezőgazdaságon belüli kiterjedtségük vizsgálatára is.

Elemzésem alapján kijelenthető, hogy azok a ma működő gazdaságok, amelyek 1990 előtt is léteztek, a rendszerváltozás előtt saját fogyasztásra és értékesítésre is termelő üzemekként működtek, esetleg hasonló profilú részidős üzemek voltak, tehát jellemzően nagyobb, legalább részben árutermelő gazdaságok voltak, nem pedig kicsi önellátó gazdaságok. Azt is láthatjuk, amit más forrásokból is tudunk, hogy a mezőgazdasággal foglalkozók a társadalom erősen idősödő csoportját alkotják, és hogy a vizsgált mezőgazdasági üzemek a téves törvény után, a téveszek felbomlásával egyidőben született.

A nyolcvanas évek elméletei közül a mezőgazdasági üzemek vállalkozássá válását váró feltételezések (pl. Juhász 1991) látszanak megvalósulni. A kutatás egyik korlátja, hogy azt nem tudjuk, mi lett a 30 évvel ezelőtti sikeres háztáji gazdaságokból, ugyanakkor az látható, hogy a nagybirtokos csoport, a mai magyar mezőgazdaság legnagyobb és legerősebb szereplőinek jelentős része nem a klasszikus háztájiból nőtt ki, hanem külső, nem a mezőgazdaságban megkeresett tőkét fektetett be ebben az ágazatban. A gazdák eloregedésével a családi hagyományok és örökletes gyakorlatok szerepe egyre csekélyebb, egyre inkább vállalkozói szemlélet, piaci hálózatok határozzák meg a gazdálkodói gyakorlatot. Érdemes megjegyezni, hogy kutatásunkban az üzemszerűen működő, megélhetést biztosító gazdaságokat elemeztük. A magyar társadalomban még mindig jelentős saját célra termelő gazdaságok esetében valószínűleg más elméletek magyarázhatják a mezőgazdasági tevékenységet.

A gazdák előregedése és a nagybirtokos, befektető csoport jelenlétének erősödése ahhoz vezet, hogy a nagyobb, pályázati forrásokhoz jobban hozzáférő, több főt foglalkoztató gazdaságok nem helyben működnek, kevésbé kötődnek egy-egy helyi közösséghez, így a helyi ügyek alakításában is kevésbé vesznek részt, a tulajdonosok pedig nem a helyi társadalom tagjaként jelennek meg.

Tehát a gazdaságilag igazán sikeres, külső munkaerőt is foglalkoztató mezőgazdasági vállalkozások nem kötődnek a helyi társadalomhoz, azaz nem részei a helyi középosztálynak. A helyi közösséghez kötődő, a helyi középosztály részét képező gazdák gazdasági értelemben kevésbé sikeresek, és bár feltehetően megbecsült tagjai a közösségnek, gazdasági befolyásuk csekélyebb. Ennek hatása a helyi folyamatokra további kutatásokkal lehet feltárni. Szintén további kutatási feladat a vidéki középosztályok és a mezőgazdaság kapcsolatainak leírása, amelynek során lehetőség nyílik a dolgozat elején kényszerűen nyitva hagyott kérdések megválaszolására is.

Szakirodalom

Benda Gyula

2003 Hosszú távú folyamatok és rövid távú ingadozások, társadalomstatistikai vizsgálatok és lokális kutatások. Hozzászólás Kovách Imre és Valuch Tibor tanulmányához. *Századvég*. (4) 99–102.

Bourdieu, Pierre

1995 *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge University Press, Cambridge.

Csáki Csaba – Jámbor Attila

2013 The impact of EU accession: lessons from the agriculture of the new member states. *Post-Communist Economies* 25. (3) 325–342.

Cseres-Gergely Zsombor – Molnár György

2014 Közmunka, segélyezés, elsődleges és másodlagos munkaerőpiac. In: Kolosi Tamás – Tóth István György (szerk.): *Társadalmi Riport 2014*. TÁRKI, Budapest, 204–226.

Csíte András

1997 Polgárosodás-elméletek és polgárosodás viták. *Szociológiai Szemle*. (3) 117–137.

Csíte András – Kovách Imre

2002 Vidéki történet. In: Kovách Imre (szerk.): *Hatalom és társadalmi változás. A poszt szocializmus vége*. Napvilág Kiadó, Budapest, 219–309.

Csoba Judit

2010 „Segély helyett munka.” A közfoglalkoztatás formái és sajátosságai. *Szociológiai Szemle* 20. (1) 26–50.

Csurgó Bernadett – Megyesi Boldizsár

- 2015 Local food production and local identity: interdependency of development tools and results. *Socio.hu: Társadalomtudományi Szemle* (3. különszám) 167–182.
- 2016 Képzelt különbségek: a városi és vidéki közösségek, társas kapcsolatok kvantitatív vizsgálata. *Socio.hu: Társadalomtudományi Szemle*. (3) 48–65.

Csurgó Bernadett – Szatmári Anita

- 2014 Vidéki kultúra, helyi közösség és lokális identitás. A kulturális örökség szerepe a lokális identitásépítésben és a helyi közösségfejlesztésben Hajdúdorogon és Hajdúhadházon. *Metszetek – Társadalomtudományi Folyóirat*. (3) 33–51.

Dupcsik Csaba

- 2018 Visszapillantva: A késő Kádár-kori második gazdaság jelenségének újraértelmezési kísérlete. In: Bozóki András – Füzér Katalin (szerk.): *Lépték és irónia. Szociológiai kalandozások*. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont – L'Harmattan, Budapest, 37–54.

Juhász Pál

- 1991 Polgárosodás. *Századvég*. (2–3) 177–180.

Kiss Márta

- 2016 A helyi termék-előállítás szerepe és típusai szatmári és zalai LEADER-programok példája alapján. In: Kovács Katalin (szerk.): *Földből élők. Polarizáció a magyar vidéken*. Argumentum, Budapest, 255–278.

Kovách Imre

- 1988 *Termelők és vállalkozók*. Budapest
- 1991 A polgárosodás fogalom értelmezéséhez. *Századvég* 1991. (2–3) 217–229.
- 2003 A magyar társadalom „paraszttalanítása” – európai összehasonlítás-ban. *Századvég*. (2) 41–65.
- 2012 *A vidék az ezredfordulón. A jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változásai*. Argumentum Kiadó, Budapest.

Kovách Imre – Megyesi Boldizsár

- 2018 A vidék harminc éve. A magyar vidék alakulása az erőforrások, a társadalmi tőke és fejlesztéspolitikai változásainak tükrében. *Erdélyi Társadalom* 16. (1) 83–104.

Kovács Katalin (szerk.)

- 2016 *Földből élők. Polarizáció a magyar vidéken*. Argumentum, Budapest.

Kvale, Steinar

- 1994 Ten Standard Objections to Qualitative Research Interviews. *Journal of Phenomenological Psychology* 25. 147–173.

Márkus István

- 1973 Az utóparasztság arcképéhez. *Szociológia* 2. 56–67.

Megyesi Boldizsár

2010 A falvak és a mezőgazdasági termelés átalakulásának néhány aspektusa a rendszerváltozás után Magyarországon. In: Gerhard Péter – Koltai Gábor – Rácz Attila – V. László Zsófia (szerk.): *Rendszerváltás(ok) Magyarországon*. Mundus Novus, Budapest, 144–162.

2020 Polgárosodásvita három évtized távlatából: áttekintés a mai mezőgazdasági üzemek tulajdonosainak társadalmi hátteréről Magyarországon. *Korunk* XXXI. (4) 54–65.

Molnár Ágnes

2005 Alkalmazkodó polgárosodás: a paraszti társadalom átalakulásának egy lehetséges útja a 20. század folyamán. *Korall*. (19–20) 190–217.

Némédi Dénes

1985 *A népi szociográfia 1930–1938*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest.

Popp József – Jámbor Attila

2015 How consistent is the new common agricultural policy with the challenges it faces? *Society and Economy* 37. (2) 225–243.

Szelényi Iván

1992 *A harmadik út*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Váradai Monika Mária (szerk.)

2008 *Kistelepülések lépéskényszerben*. Új Mandátum, Budapest.

Yin, Robert K.

1994 *Case study research. Design and methods*. Sage Publications, Thousand Oaks–London–New Delhi.

Dezbaterea procesului de burghezare după trei decenii: o prezentare a fundalului social al proprietarilor de unități agricole actuale din Ungaria

Studiul analizează care sunt ipotezele din cadrul teoriilor care au cercetat procesele de burghezare din zona rurală a Ungariei anilor 1980, care ar fi utilizabile și astăzi în interpretarea schimbărilor care au avut loc în agricultură în ultimii treizeci de ani. O parte bine definită a dezbaterii științifice referitoare la procesul de burghezare a abordat situația producătorilor agricoli, respectiv a analizat procesele viitoare ale agriculturii socialiste. Bazându-se pe lucrările lui István Márkus, Pál Juhász, Mihály Sárkány, Imre Kovách și Iván Szelényi, studiul de față prezintă afirmațiile autorilor menționați, apoi le compară pe acestea cu rezultatele a două cercetări recent finalizate. Utilizând rezultatele muncii de teren empirice calitative și cantitative, studiul prezintă viața, cariera antreprenorilor agricoli de astăzi, antecedentele antreprenoriatului lor, focusând în mod deosebit pe premisele activităților agricole, pe activitățile dinaintea schimbării de sistem politic. Argumentează faptul că după anul 2010 s-a format o structură agricolă, economică care este parțial diferită de așteptările bazate pe teoriile anilor 1980: cei mai mari antreprenori agricoli de astăzi se caracterizează printr-o atitudine de antreprenor, însă nu posedă tradițiile de agricultori.

The Debate on Embourgeoisement – 30 Years After: The Social Background of the Owners of Current Agricultural Holdings

This paper analyses the application of the theories of the eighties on embourgeoisement in rural Hungary on the changes of the last thirty years of the Hungarian agriculture. A well-defined part of the debate on embourgeoisement discussed the role of agricultural production in the second-economy and its impact on the future development of the socialist agriculture. The author discusses the writings of István Márkus, Pál Juhász, Imre Kovách and Iván Szelényi and compares them with the findings of two recent researches on Hungarian agriculture. Based on qualitative and quantitative data, the analysis shows the curriculum of the farmers and the history of the farms, focusing on their experiences in agriculture before the regime change. The farm structure evolved after 2010 is slightly different from the one anticipated by the theories of the eighties: the biggest farmers have an entrepreneurial spirit, but no farming traditions.

